

Συλλογή της Νομολογίας

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
NILS WAHL
της 6ης Φεβρουαρίου 2019¹

Υπόθεση C-724/17

Vantaan kaupunki
κατά
Skanska Industrial Solutions Oy
NCC Industry Oy
Asfaltmix Oy

[αίτηση του korkein oikeus (Ανωτάτου Δικαστηρίου, Φινλανδία)
για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως]

«Προδικαστική παραπομπή – Άρθρο 101 ΣΛΕΕ – Εφαρμογή του δικαίου του ανταγωνισμού από ιδιωτικούς φορείς – Αστική ευθύνη – Αγωγή αποζημιώσεως – Αποκατάσταση ζημίας που προκλήθηκε από συμπεριφορά αντίθετη προς το ενωσιακό δίκαιο του ανταγωνισμού – Προϋποθέσεις της υποχρεώσεως αποζημιώσεως – Υπόχρεοι για την καταβολή αποζημιώσεως – Έννοια της επιχειρήσεως – Αρχή της οικονομικής συνέχειας»

1. Η υπό κρίση υπόθεση αφορά τις προϋποθέσεις που διέπουν την αστική ευθύνη για παραβιάσεις του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού, υπέρ της οποίας είχε ταχθεί σθεναρά ο εκλιπών γενικός εισαγγελέας W. Van Gerven στις θεμελιώδεις προτάσεις του στην υπόθεση Banks² πριν από 25 περίπου έτη. Με τις προτάσεις εκείνες συμφωνούσα ήδη από τότε, αυτές δε ακόμη και σήμερα αποτελούν για εμένα έμπνευση. Κατά συνέπεια, μου προκαλεί ιδιαίτερη ευχαρίστηση το γεγονός ότι έχω τη δυνατότητα να ολοκληρώσω τη θητεία μου ως γενικού εισαγγελέα αναπτύσσοντας προτάσεις επί του ίδιου ακριβώς θέματος, συνεχίζοντας την κληρονομιά των προτάσεων στην υπόθεση Banks.

2. Από την ανάπτυξη εκείνων των προτάσεων μέχρι τώρα έχουν λάβει χώρα αξιοσημείωτες νομολογιακές³ και νομοθετικές⁴ εξελίξεις στον τομέα της αστικής ευθύνης. Παρά ταύτα, πολλά ζητήματα θεμελιώδους σημασίας παραμένουν ανεπίλυτα. Ένα εξ αυτών αφορά τα πρόσωπα που μπορούν να θεωρηθούν υπεύθυνα για την καταβολή αποζημιώσεως σε περίπτωση παραβιάσεως της νομοθεσίας κατά των συμπράξεων.

3. Στο πλαίσιο της εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού από τις δημόσιες αρχές ανταγωνισμού, για να καθοριστούν τα πρόσωπα που ευθύνονται για παράβαση των κανόνων ανταγωνισμού εφαρμόζεται η αρχή της οικονομικής συνέχειας. Στηριζόμενη σε ευρεία ερμηνεία της έννοιας «επιχείρηση», την οποία αναφέρουν οι σχετικές με τον ανταγωνισμό διατάξεις των Συνθηκών, η εν λόγω αρχή υπαγορεύει ότι η ευθύνη δεν περιορίζεται μόνο στη νομική οντότητα που είχε

¹ Γλώσσα του πρωτοτύπου: η αγγλική.

² Προτάσεις του γενικού εισαγγελέα W. Van Gerven στην υπόθεση Banks (C-128/92, EU:C:1993:860).

³ Ιδίως, αποφάσεις της 20ής Σεπτεμβρίου 2001, Courage και Crehan (C-453/99, EU:C:2001:465), και της 13ης Ιουλίου 2006, Manfredi κ.λπ. (C-295/04 έως C-298/04, EU:C:2006:461).

⁴ Οδηγία 2014/104/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Νοεμβρίου 2014, σχετικά με ορισμένους κανόνες που διέπουν τις αγωγές αποζημιώσεως βάσει του εθνικού δικαίου για παραβάσεις των διατάξεων του δικαίου ανταγωνισμού των κρατών μελών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ 2014, L 349, σ. 1).

συμμετοχή στην αντίθετη προς τον ανταγωνισμό συμπεριφορά. Σε περίπτωση αναδιρθρώσεως ή άλλων αλλαγών στην εταιρική δομή, η πληρωμή προστίμου δύναται να επιβληθεί σε κάθε οντότητα που ταυτίζεται, από οικονομικής απόψεως, με την οντότητα που παρέβη το ενωσιακό δίκαιο του ανταγωνισμού⁵.

4. Στην υπό κρίση υπόθεση, το ζήτημα που εγείρεται είναι αν η θεμελιώδης αυτή αρχή του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού πρέπει να εφαρμόζεται επίσης στο πλαίσιο της εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού από ιδιωτικούς φορείς. Πιο συγκεκριμένα, το ερώτημα που τέθηκε στο Δικαστήριο είναι αν στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως μπορεί να θεωρηθεί υπόχρεη για την καταβολή αποζημιώσεως λόγω παραβάσεως του άρθρου 101 ΣΛΕΕ εταιρία η οποία συνέχισε να ασκεί την οικονομική δραστηριότητα επιχειρήσεως που είχε συμμετοχή σε σύμπραξη.

I. Το νομικό πλαίσιο

5. Κατά το φινλανδικό δίκαιο, μόνον το υποκείμενο δικαίου που προκάλεσε τη ζημία ευθύνεται, κατ' αρχήν, για την καταβολή αποζημιώσεως.

6. Κατά τη φινλανδική νομοθεσία περί εταιριών, κάθε κεφαλαιουχική εταιρία συνιστά χωριστό νομικό πρόσωπο με δική του περιουσία και δική του ευθύνη.

7. Επιπλέον, όσον αφορά τις προϋποθέσεις για την υποχρέωση αποζημιώσεως στο πλαίσιο εξωσυμβατικής ευθύνης, κάθε πρόσωπο που εκ προθέσεως ή εξ αμελείας προκαλεί ζημία σε άλλο πρόσωπο υποχρεούται, κατά το φινλανδικό δίκαιο, να αποζημιώσει το άλλο αυτό πρόσωπο.

II. Τα πραγματικά περιστατικά, η διαδικασία και τα προδικαστικά ερωτήματα

8. Μεταξύ των ετών 1994 και 2002, στη Φινλανδία λειτουργούσε μια σύμπραξη στην αγορά ασφαλτοστρώσεων. Με απόφαση της 29ης Σεπτεμβρίου 2009, το korkein hallinto-oikeus (Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο, Φινλανδία) επέβαλε πρόστιμα σε επτά εταιρίες για συμπεριφορά αντίθετη προς τον ανταγωνισμό, ήτοι συμπεριφορά η οποία θεωρήθηκε ότι αντιβαίνει στην εθνική νομοθεσία περί περιορισμών του ανταγωνισμού και στο νυν άρθρο 101 ΣΛΕΕ (λαμβανομένων υπόψη των συνεπειών της συμπτύξεως αυτής στο εμπόριο μεταξύ κρατών μελών).

9. Μία εκ των εταιριών στις οποίες επιβλήθηκε πρόστιμο ήταν η Lemminkäinen Oyj, εταιρία με την οποία ο Vantaan kaupunki (Δήμος του Vantaa) είχε συνάψει διάφορες συμβάσεις έργων ασφαλτοστρώσεως μεταξύ των ετών 1998 και 2001.

10. Σε αντίθεση με την Lemminkäinen Oyj, ορισμένες άλλες μετέχουσες στη σύμπραξη εταιρίες, ήτοι η Sata-Asfaltti Oy, η Interasfaltti Oy και η Asfalttinelio Oy, λύθηκαν στη συνέχεια με διαδικασία εκούσιας εκκαθαρίσεως και οι αντίστοιχοι μοναδικοί τους μέτοχοι, υπό τις νέες τους επωνυμίες Skanska Industrial Solutions Oy, NCC Industry Oy και Asfaltmix Oy, απέκτησαν τα περιουσιακά στοιχεία των θυγατρικών τους και εξακολούθησαν να ασκούν την οικονομική δραστηριότητά τους.

⁵ Για πρώτη έκφραση της αρχής αυτής, βλ. απόφαση της 28ης Μαρτίου 1984, Compagnie Royale Asturienne des Mines και Rheinzink κατά Επιτροπής (29/83 και 30/83, EU:C:1984:130, σκέψη 9). Βλ., ως πιο πρόσφατα παραδείγματα, αποφάσεις της 8ης Ιουλίου 1999, Επιτροπή κατά Anic Partecipazioni (C-49/92 P, EU:C:1999:356, σκέψη 145), της 7ης Ιανουαρίου 2004, Aalborg Portland κ.λπ. κατά Επιτροπής (C-204/00 P, C-205/00 P, C-211/00 P, C-213/00 P, C-217/00 P και C-219/00 P, EU:C:2004:6, σκέψη 59), της 11ης Δεκεμβρίου 2007, ETI κ.λπ. (C-280/06, EU:C:2007:775, σκέψεις 45 και 46), και της 18ης Δεκεμβρίου 2014, Επιτροπή κατά Parker Hannifin Manufacturing και Parker-Hannifin (C-434/13 P, EU:C:2014:2456, σκέψεις 39 και 40).

11. Βάσει της αρχής της οικονομικής συνέχειας, το korkein hallinto-oikeus (Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο) επέβαλε πρόστιμο στη Skanska Industrial Solutions Oy τόσο για τη δική της συμπεριφορά όσο και για τη συμπεριφορά της Sata-Asfaltti Oy, στην NCC Industry Oy για τη συμπεριφορά της Interasfaltti Oy, και στην Asfaltmix Oy για τη συμπεριφορά της Asfalttinelio Oy.

12. Κατόπιν της αποφάσεως του korkein hallinto-oikeus (Ανωτάτου Διοικητικού Δικαστηρίου), ο Vantaan kaupunki άσκησε ενώπιον του αρμόδιου πρωτοβάθμιου δικαστηρίου (Helsingin käräjäoikeus) αγωγή αποζημιώσεως κατά των εταιριών στις οποίες είχαν επιβληθεί τα πρόστιμα, συμπεριλαμβανομένων των Skanska Industrial Solutions Oy, NCC Industry Oy και Asfaltmix Oy.

13. Στο πλαίσιο της δίκης αυτής, ο Vantaan kaupunki ζήτησε να καταδικαστούν οι εταιρίες αυτές να καταβάλουν αλληλεγγύως και εις ολόκληρον αποζημίωση για τη ζημία που είχε υποστεί λόγω των υπερβολικά υψηλών ποσών που εξαιτίας της συμπράξεως κατέβαλε για τις εργασίες ασφαλτοστρώσεως. Οι Skanska Industrial Solutions Oy, NCC Industry Oy και Asfaltmix Oy αντέκρουσαν την αγωγή, μεταξύ άλλων, για τον λόγο ότι οι ίδιες δεν μπορούσαν να θεωρηθούν υπεύθυνες για ζημίες οι οποίες φέρεται ότι προκλήθηκαν από νομικώς ανεξάρτητες εταιρίες. Συνεπώς, υποστήριξαν ότι οι αγωγές αποζημιώσεως έπρεπε να είχαν στραφεί κατά των εταιριών που λύθηκαν στο πλαίσιο της διαδικασίας εκκαθαρίσεως. Κατά την άποψή τους, από τη στιγμή που οι εν λόγω απαιτήσεις δεν εγέρθηκαν στο πλαίσιο της διαδικασίας εκούσιας εκκαθαρίσεως εντός της οποίας λύθηκαν οι μετέχουσες στη σύμπραξη εταιρίες, οι σχετικές υποχρεώσεις έχουν αποσβεσθεί.

14. Επομένως, το ζήτημα που βρίσκεται στο επίκεντρο της εθνικής δίκης είναι αν οι Skanska Industrial Solutions Oy, NCC Industry Oy και Asfaltmix Oy οφείλουν αποζημίωση για τη ζημία που προκάλεσε η αντίθετη προς τον ανταγωνισμό συμπεριφορά των Sata-Asfaltti Oy, Interasfaltti Oy και Asfalttinelio Oy. Ως προς το ζήτημα αυτό, οι απόψεις του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου και του εφετείου διίστανται.

15. Το πρωτοβάθμιο δικαστήριο έκρινε ότι, αν σε μια τέτοια κατάσταση δεν έχει εφαρμογή η αρχή της οικονομικής συνέχειας, ο ιδιώτης είναι πρακτικά αδύνατον ή υπερβολικά δυσχερές να λάβει αποζημίωση για τη ζημία που υπέστη λόγω παραβάσεως των σχετικών κανόνων ανταγωνισμού. Τούτο ισχύει ιδίως όταν η εταιρία η οποία διέπραξε την παράβαση έχει παύσει τη λειτουργία της και έχει λυθεί. Με αυτό το δεδομένο κατά νου, το πρωτοβάθμιο δικαστήριο έκρινε ότι, προκειμένου να διασφαλιστεί η αποτελεσματικότητα του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, η κατανομή της ευθύνης για την καταβολή του προστίμου, αφενός, και η κατανομή της ευθύνης προς αποζημίωση, αφετέρου, πρέπει να υπόκεινται στις ίδιες αρχές. Με βάση τα ανωτέρω, το πρωτοβάθμιο δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η Skanska Industrial Solutions Oy, η NCC Industry Oy και η Asfaltmix Oy είναι υπεύθυνες για την καταβολή αποζημιώσεως λόγω της αντίθετης προς τον ανταγωνισμό συμπεριφοράς της Sata-Asfaltti Oy, της Interasfaltti Oy και της Asfalttinelio Oy.

16. Κατά της αποφάσεως αυτής ασκήθηκε έφεση ενώπιον του αρμοδίου εφετείου (Helsingin hovioikeus). Το εφετείο έκρινε ότι δεν υφίσταται καμία βάση για την εφαρμογή της αρχής της οικονομικής συνέχειας σε αγωγές αποζημιώσεως λόγω παραβιάσεως της νομοθεσίας κατά των συμπράξεων. Κατά την άποψη του δικαστηρίου αυτού, η ανάγκη διασφάλισης της αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού δεν μπορεί να προβληθεί προκειμένου να δικαιολογηθεί παρέμβαση στις θεμελιώδεις αρχές της εξωσυμβατικής ευθύνης που απορρέουν από την εσωτερική έννομη τάξη. Οι αρχές που διέπουν την επιβολή των προστίμων δεν πρέπει να εφαρμόζονται στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως, ελλείψει λεπτομερέστερων διατάξεων προς τούτο. Επομένως, το εφετείο απέρριψε τις αγωγές του Vantaan kaupunki, στο μέτρο που αυτές στρέφονταν κατά της Skanska Industrial Solutions Oy, της NCC Industry Oy και της Asfaltmix Oy για τη συμπεριφορά της Sata-Asfaltti Oy, της Interasfaltti Oy και της Asfalttinelio Oy.

17. Στην ίδια δίκη, το εφετείο υποχρέωσε τη Lemminkäinen Oyj να καταβάλει στον Vantaan kaupunki αποζημίωση για τη ζημία που αυτός υπέστη από τη σύμπραξη. Κατόπιν τούτου, η Lemminkäinen Oyj κατέβαλε στον δήμο την επιδικασθείσα αποζημίωση.

18. Πάντως, όπως ο Vantaan kaupunki, η Lemminkäinen Oy ζήτησε και έλαβε άδεια να ασκήσει αναίρεση ενώπιον του korkein oikeus (Ανωτάτου Δικαστηρίου, Φινλανδία). Η Lemminkäinen Oy υποστηρίζει, μεταξύ άλλων, ότι το ύψος της αποζημίωσης που υποχρεώθηκε να καταβάλει πρέπει να μειωθεί επειδή ο Vantaan kaupunki δεν αξίωσε αποζημίωση από τις (λυθείσες πλέον) εταιρίες που είχαν συμμετοχή στη σύμπραξη. Στον Vantaan kaupunki επιτράπη να ασκήσει αναίρεση ενώπιον του korkein oikeus (Ανωτάτου Δικαστηρίου) αναφορικά με το ζήτημα αν μπορεί να αναγνωριστεί αστική ευθύνη των Skanska Industrial Solutions Oy, NCC Industry Oy και Asfaltmix Oy βάσει της αρχής της οικονομικής συνέχειας.

19. Υπό το πρίσμα αυτών των επιχειρημάτων που προβλήθηκαν ενώπιόν του, το korkein oikeus (Ανώτατο Δικαστήριο) πρέπει τώρα να αποφασίσει αν είναι υπόχρεη για την καταβολή αποζημίωσης εταιρία η οποία ανέλαβε την οικονομική δραστηριότητα επιχειρήσεως που μετείχε σε σύμπραξη και έχει πλέον λυθεί κατόπιν διαδικασίας εκούσιας εκκαθαρίσεως. Συναφώς, το korkein oikeus (Ανώτατο Δικαστήριο) διευκρινίζει ότι το σημείο αφετηρίας της εξωσυμβατικής ευθύνης, κατά το φινλανδικό δίκαιο, συνίσταται στο ότι υπεύθυνο προς αποζημίωση είναι μόνον το (νομικό) πρόσωπο που προκάλεσε τη ζημία. Τούτο ισχύει εκτός από ορισμένες περιπτώσεις όπου η «άρση του εταιρικού πέπλου» θεωρήθηκε αναγκαία προκειμένου να διασφαλιστεί ότι δεν θα καταστρατηγηθεί η νομική ευθύνη.

20. Δεδομένου ότι το korkein oikeus (Ανώτατο Δικαστήριο) έχει αμφιβολίες ως προς την ορθή ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης, αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να θέσει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

- «1) Πρέπει το ερώτημα ως προς το ποιος ευθύνεται για την αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε από συμπεριφορά αντιβαίνουσα στο άρθρο 101 ΣΛΕΕ να απαντηθεί με άμεση εφαρμογή του εν λόγω άρθρου ή βάσει των εθνικών κανόνων;
- 2) Αν οι υπόχρεοι προς αποζημίωση καθορίζονται άμεσα βάσει του άρθρου 101 ΣΛΕΕ: υπέχουν ευθύνη προς αποζημίωση όσοι εμπίπτουν στον όρο “επιχείρηση” της εν λόγω διατάξεως; Εφαρμόζονται για τον καθορισμό των υπόχρεων προς αποζημίωση οι ίδιες αρχές που εφάρμοσε το Δικαστήριο κατά την εκδίκαση υποθέσεων επιβολής προστίμων, προκειμένου να καθορίσει ποιος υπέχει ευθύνη, και σύμφωνα με τις οποίες η ευθύνη μπορεί να στηρίζεται μεταξύ άλλων στην ιδιότητα του μέλους του ίδιου οικονομικού συνόλου ή στην οικονομική συνέχεια;
3. Αν οι υπόχρεοι προς αποζημίωση καθορίζονται βάσει της εθνικής νομοθεσίας του κράτους μέλους: αντιβαίνει στην απαίτηση περί αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ένωσης εθνική ρύθμιση, η οποία προβλέπει ότι εταιρία η οποία, αφού απέκτησε όλες τις μετοχές εταιρίας που μετείχε σε σύμπραξη, κατά παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, λύει την εν λόγω εταιρία και συνεχίζει τις επιχειρηματικές δραστηριότητές της, δεν ευθύνεται για την αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε από την περιορίζουσα τον ανταγωνισμό συμπεριφορά της λυθείσας εταιρίας, μολονότι η καταβολή αποζημίωσης από τη λυθείσα εταιρία είναι πρακτικά αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερής; Αντιβαίνει στην απαίτηση περί αποτελεσματικότητας ερμηνεία του εσωτερικού δικαίου κράτους μέλους που θέτει ως προϋπόθεση της ευθύνης προς αποζημίωση ο ανωτέρω περιγραφείς εταιρικός μετασχηματισμός να είναι παράνομος ή τεχνητός με σκοπό την καταστράτηγηση της υποχρεώσεως προς αποζημίωση λόγω παραβάσεων του δικαίου ανταγωνισμού ή άλλως να έχει πραγματοποιηθεί κατά τρόπο αθέμιτο ή τουλάχιστον η εταιρία να γνώριζε ή να όφειλε να γνωρίζει την παράβαση του δικαίου του ανταγωνισμού κατά την πραγματοποίηση του εταιρικού μετασχηματισμού;»

21. Γραπτές παρατηρήσεις υπέβαλαν οι Vantaan kaupunki, Skanska Industrial Solutions Oy (στο εξής: Skanska), NCC Industry Oy (στο εξής: NCC Industry) και Asfaltmix Oy (στο εξής: Asfaltmix), η Φινλανδική, η Ιταλική και η Πολωνική Κυβέρνηση καθώς και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Εξαιρουμένων της Asfaltmix καθώς και της Ιταλικής και της Πολωνικής Κυβερνήσεως, οι ως άνω μετέχοντες στην προδικαστική διαδικασία ανέπτυξαν προφορικά τις παρατηρήσεις τους κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση που διεξήχθη στις 16 Ιανουαρίου 2019.

III. Ανάλυση

22. Η παρούσα υπόθεση άπτεται μιας βασικής πτυχής της από ιδιωτικούς φορείς εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού: της σχέσεως μεταξύ του δικαίου της Ένωσης και των εσωτερικών νομοθεσιών των κρατών μελών για τη ρύθμιση των αξιώσεων που βασίζονται σε παραβιάσεις της ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού. Πράγματι, οι αρχές που διέπουν την αστική ευθύνη για παραβιάσεις του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού βασίζονται, κατά μεγάλο μέρος, στη νομολογία του Δικαστηρίου. Πάντως, μολονότι το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι το δικαίωμα αποζημιώσεως για παραβίαση του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού απορρέει από τις Συνθήκες⁶ και έχει δώσει κατευθύνσεις ως προς ορισμένες πιο ειδικές πτυχές του δικαιώματος αποζημιώσεως⁷, εντούτοις η εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού από ιδιωτικούς φορείς στηρίζεται επίσης στο εσωτερικό ιδιωτικό δίκαιο και στους εσωτερικούς δικονομικούς κανόνες.

23. Ο νομοθέτης της Ένωσης επεδίωξε να αποσαφηνίσει τη σχέση μεταξύ του δικαίου της Ένωσης και των εσωτερικών νομοθεσιών των κρατών μελών με την οδηγία 2014/104, νομοθέτημα που δεν έχει εφαρμογή *ratione temporis* στην υπό κρίση υπόθεση. Η οδηγία αυτή έχει τώρα εναρμονίσει ορισμένες πτυχές των αγωγών αποζημιώσεως που ασκούνται ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων για παραβιάσεις της νομοθεσίας κατά των συμπράξεων. Πάντως, όπως η νομολογία, η οδηγία αφήνει αναπάντητα διάφορα ζητήματα αρχής.

24. Ένα εξ αυτών είναι με ποιον τρόπο (και ιδίως, σε ποια νομική βάση) πρέπει να καθορίζονται τα πρόσωπα που ευθύνονται για ζημία προκληθείσα από παραβίαση του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού. Στην υπό κρίση υπόθεση, το Δικαστήριο έχει την ευκαιρία να εξετάσει το συγκεκριμένο ζήτημα: το Δικαστήριο καλείται να κρίνει σε ποια έκταση το δίκαιο της Ένωσης υπαγορεύει με ποιον τρόπο πρέπει να επιμερίζεται η ευθύνη στο πλαίσιο αγωγών αποζημιώσεως που ασκούνται ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων για παραβιάσεις της νομοθεσίας κατά των συμπράξεων.

25. Πριν έλθω στο ζήτημα αυτό, επιβάλλονται ορισμένες προκαταρκτικές παρατηρήσεις σχετικά με το σύστημα της εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού από ιδιωτικούς φορείς.

A. Εισαγωγή: το σύστημα της εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού από ιδιωτικούς φορείς

26. Σε γενικές γραμμές, όσον αφορά την εξωσυμβατική ευθύνη στις ευρωπαϊκές έννομες τάξεις, οι διάδικοι μπορούν, μέσω αγωγών αποζημιώσεως, να αξιώνουν αποζημίωση για τη ζημία που υπέστησαν από συγκεκριμένη συμπεριφορά ή ενέργεια. Ωστόσο, ανάλογα με την εκάστοτε έννομη τάξη, το ακριβές πλαίσιο των αξιώσεων αυτών που εγείρονται ενώπιον των δικαστηρίων διέπεται από εντελώς διαφορετικούς κανόνες και αρχές. Οι διαφορετικές νομικές παραδόσεις μεταξύ των κρατών μελών της Ένωσης εξηγούν για ποιον λόγο υπάρχουν διαφοροποιήσεις, μεταξύ άλλων, ως προς το είδος της συμπεριφοράς που μπορεί να στοιχειοθετήσει ευθύνη (βάσει, για παράδειγμα, αδικοπραξίας,

⁶ Αποφάσεις της 20ής Σεπτεμβρίου 2001, Courage και Crehan (C-453/99, EU:C:2001:465, σκέψη 26), και της 13ης Ιουλίου 2006, Manfredi κ.λπ. (C-295/04 έως C-298/04, EU:C:2006:461, σκέψη 60).

⁷ Βλ., για παράδειγμα, αποφάσεις της 13ης Ιουλίου 2006, Manfredi κ.λπ. (C-295/04 έως C-298/04, EU:C:2006:461, σκέψεις 95 έως 97), της 14ης Ιουνίου 2011, Pfeiderer (C-360/09, EU:C:2011:389, σκέψη 32), και της 5ης Ιουνίου 2014, Kone κ.λπ. (C-557/12, EU:C:2014:1317, σκέψη 37).

οιονεί αδικοπραξίας ή αντικειμενικής ευθύνης)· το εύρος των προσώπων που θεωρείται ότι ζημιώθηκαν· την αιτιώδη συνάφεια· τα πρόσωπα που μπορούν να θεωρηθούν υπεύθυνα για την προβαλλόμενη ζημία· και τις κατηγορίες ζημίας για τις οποίες προβλέπεται η καταβολή αποζημιώσεως.

27. Ωστόσο, παρά τις διαφορές αυτές, οι αξιώσεις αποζημιώσεως, συνήθως, έχουν στην Ευρώπη επανορθωτικό και αποκαταστατικό χαρακτήρα (*restitutio ad integrum*). Μολονότι η υποχρέωση καταβολής αποζημιώσεως μπορεί, σε ορισμένες περιπτώσεις, να έχει επίσης αποτρεπτικό χαρακτήρα, η ευθύνη για ζημίες, ως αυτοτελής αποτροπή (ή κύρωση) για μια ανεπιθύμητη συμπεριφορά, ασφαλώς θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι αποτελεί ένα λιγότερο διαδεδομένο φαινόμενο στο ευρωπαϊκό νομικό τοπίο.

28. Πάντως, στο πλαίσιο του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού, οι αγωγές αποζημιώσεως προορίζονται να επιτελούν αμφότερες τις ως άνω λειτουργίες. Αφενός, η αξίωση αποζημιώσεως για ζημία που προκλήθηκε από παραβίαση του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού λειτουργεί αποκαταστατικά. Αυτού του είδους οι απαιτήσεις παρέχουν στους ιδιώτες τη δυνατότητα να αξιώσουν *πλήρη* αποζημίωση για κάθε ζημία που φέρεται ότι υπέστησαν λόγω παραβιάσεως του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού⁸. Αφετέρου, οι ιδιωτικού δικαίου αξιώσεις αποζημιώσεως για ζημία προκληθείσα από παράβαση του δικαίου του ανταγωνισμού μπορούν επίσης να λειτουργούν ως αποτρεπτικός παράγοντας, συμπληρώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την εφαρμογή της σχετικής νομοθεσίας από δημόσιες αρχές.

1. Η έμφαση που η νομολογία έχει δώσει στην πλήρη αποτελεσματικότητα του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού και στην αποτροπή

29. Χρησιμοποιώντας την αυστηρή γλώσσα των δικαιωμάτων και της αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού, το Δικαστήριο έχει αποδώσει ιδιαίτερη σημασία στην αποτρεπτική λειτουργία των αγωγών αποζημιώσεως για παραβιάσεις του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού.

30. Με τις αποφάσεις του στις υποθέσεις *Courage*⁹ και *Manfredi*¹⁰, το Δικαστήριο έθεσε τις βάσεις για ένα σύστημα εφαρμογής της οικείας νομοθεσίας από ιδιωτικούς φορείς. Στις υποθέσεις εκείνες, το Δικαστήριο αναγνώρισε το δικαίωμα –κάθε ιδιώτη– να αξιώσει αποζημίωση για ζημία που προκλήθηκε από συμπεριφορά αντίθετη προς τον ανταγωνισμό¹¹.

α) Η διττή λειτουργία των αγωγών αποζημιώσεως για παραβιάσεις της νομοθεσίας κατά των συμπράξεων

31. Από τη νομολογία συνάγεται πάντως ότι το δικαίωμα αποζημιώσεως δεν θεσπίστηκε απλά για να διασφαλιστεί ότι θα αποκατασταθεί η ζημία που προκλήθηκε από συμπεριφορά αντίθετη προς τον ανταγωνισμό. Αντιθέτως, το δικαίωμα αυτό συνδέεται με την ανάγκη διασφάλισης της πλήρους αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού¹². Συναφώς, το Δικαστήριο έχει αναγνωρίσει ειδικά ότι το δικαίωμα αποζημιώσεως ενισχύει την αποτελεσματικότητα του ενωσιακού

⁸ Βλ., ιδίως, απόφαση της 13ης Ιουλίου 2006, *Manfredi* κ.λπ. (C-295/04 έως C-298/04, EU:C:2006:461, σκέψεις 95 και 96 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

⁹ Απόφαση της 20ής Σεπτεμβρίου 2001, *Courage* και *Crehan* (C-453/99, EU:C:2001:465).

¹⁰ Απόφαση της 13ης Ιουλίου 2006, *Manfredi* κ.λπ. (C-295/04 έως C-298/04, EU:C:2006:461).

¹¹ Ακόμη και πριν από την απόφαση της 20ής Σεπτεμβρίου 2001, *Courage* και *Crehan* (C-453/99, EU:C:2001:465), το Δικαστήριο είχε αναγνωρίσει το άμεσο αποτέλεσμα των νυν άρθρων 101 και 102 ΣΛΕΕ. Βλ. αποφάσεις της 30ής Ιανουαρίου 1974, *BRT και Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs* (127/73, EU:C:1974:6, σκέψη 16), και της 18ης Μαρτίου 1997, *Guérin automobiles* κατά Επιτροπής (C-282/95 P, EU:C:1997:159, σκέψη 39).

¹² Αποφάσεις της 20ής Σεπτεμβρίου 2001, *Courage* και *Crehan* (C-453/99, EU:C:2001:465, σκέψεις 24 έως 26), και της 13ης Ιουλίου 2006, *Manfredi* κ.λπ. (C-295/04 έως C-298/04, EU:C:2006:461, σκέψη 59).

δικαίου του ανταγωνισμού, καθόσον αποθαρρύνει τις επιχειρήσεις από τη σύναψη συμφωνιών αντίθετων προς τον ανταγωνισμό ή από τη συμμετοχή σε άλλες αντίθετες προς τον ανταγωνισμό πρακτικές, οι οποίες συχνά είναι συγκεκαλυμμένες. Επομένως, οι αγωγές αποζημιώσεως ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων μπορούν επίσης να συμβάλλουν στη διατήρηση της αποτελεσματικότητας του ανταγωνισμού εντός της Ένωσης¹³. Με άλλα λόγια, οι αγωγές αυτές έχουν ως αποτέλεσμα να αποτρέπονται οι επιχειρήσεις να επιδεικνύουν συμπεριφορές επιζήμιες για τον ανταγωνισμό.

32. Πάντως, είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι, ενώ το Δικαστήριο έχει αναγνωρίσει το δικαίωμα αποζημιώσεως βάσει του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, εντούτοις, μέχρι στιγμής, δεν έχει καθορίσει με σαφήνεια τα ουσιώδη στοιχεία της αστικής ευθύνης. Επιπλέον, είναι σαφές ότι το αναγκαίο δικονομικό και ουσιαστικό πλαίσιο για την επιδίκαση αποζημιώσεως εμπίπτει, κατ' αρχήν, στον τομέα της εσωτερικής νομοθεσίας¹⁴. Όπως έχει κρίνει το Δικαστήριο σε αποφάσεις που εκδόθηκαν μετά τις αποφάσεις *Courage* και *Manfredi*, ελλείψει σχετικών κανόνων της Ένωσης εναπόκειται στα κράτη μέλη να καθορίσουν τους λεπτομερείς κανόνες σχετικά με την άσκηση των αγωγών αποζημιώσεως για ζημία προκληθείσα από παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ (ή του άρθρου 102 ΣΛΕΕ), συμπεριλαμβανομένων των κανόνων για την εφαρμογή της έννοιας της αιτιώδους συνάφειας. Τα κράτη μέλη πάντως οφείλουν να διασφαλίζουν ότι οι εσωτερικοί αυτοί κανόνες συνάδουν με τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας¹⁵.

33. Ωστόσο, ποια ζητήματα σχετικά με αγωγές αποζημιώσεως διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης και ποια, αντιθέτως, διέπονται από τις εσωτερικές νομοθεσίες των κρατών μελών; Κατά την άποψή μου, η απάντηση στο ερώτημα αυτό μπορεί να συναχθεί από την πλέον πρόσφατη νομολογία.

β) Η σχέση μεταξύ του δικαίου της Ένωσης και του εσωτερικού δικαίου και η παγίωση της αποτροπής ως σκοπού των αγωγών αποζημιώσεως λόγω παραβιάσεως της νομοθεσίας κατά των συμπράξεων

34. Η απόφαση που εξέδωσε το Δικαστήριο στην υπόθεση *Kone*¹⁶ αποσαφηνίζει το συγκεκριμένο ζήτημα. Στην υπόθεση εκείνη, το Δικαστήριο έκρινε ότι τα πρόσωπα που ζημιώθηκαν από το «umbrella-pricing» –ιδιώτες οι οποίοι υπέστησαν εμμέσως ζημία λόγω αυξημένων τιμολογήσεων που απέρρεαν από παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ– μπορούν να αξιώσουν αποζημίωση για αυτή τη ζημία μέσω αγωγών αποζημιώσεως. Συναφώς, θεωρήθηκε ότι εθνικός κανόνας για την αιτιώδη συνάφεια, ο οποίος εκ προοιμίου απέκλειε τη δυνατότητα να ζητηθεί αποζημίωση λόγω του umbrella-pricing, αντίκειται στο άρθρο 101 ΣΛΕΕ¹⁷.

35. Δύο αλληλένδετα ζητήματα ξεχωρίζουν.

36. Πρώτον, στην απόφαση *Kone*, το Δικαστήριο επανέλαβε ότι τα κράτη μέλη οφείλουν να καθορίζουν τα της ασκήσεως του δικαιώματος αποζημιώσεως για ζημία που προκαλείται από συμφωνία ή πρακτική απαγορευμένη βάσει του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, συμπεριλαμβανομένων των κανόνων σχετικά με την εφαρμογή της έννοιας της αιτιώδους συνάφειας. Ωστόσο, τα κράτη μέλη είναι υποχρεωμένα να διασφαλίζουν ότι αυτοί οι εθνικοί κανόνες συνάδουν με τις αρχές της

13 Αποφάσεις της 20ής Σεπτεμβρίου 2001, *Courage* και *Crehan* (C-453/99, EU:C:2001:465, σκέψη 27), και της 13ης Ιουλίου 2006, *Manfredi* κ.λπ. (C-295/04 έως C-298/04, EU:C:2006:461, σκέψη 91). Βλ., επιπλέον, αποφάσεις της 14ης Ιουνίου 2011, *Pfleiderer* (C-360/09, EU:C:2011:389, σκέψη 29), της 6ης Νοεμβρίου 2012, *Otis* κ.λπ. (C-199/11, EU:C:2012:684, σκέψη 42), της 6ης Ιουνίου 2013, *Donau Chemie* κ.λπ. (C-536/11, EU:C:2013:366, σκέψη 23), και της 5ης Ιουνίου 2014, *Kone* κ.λπ. (C-557/12, EU:C:2014:1317, σκέψη 23).

14 Απόφαση της 13ης Ιουλίου 2006, *Manfredi* κ.λπ. (C-295/04 έως C-298/04, EU:C:2006:461, σκέψη 62).

15 Αποφάσεις της 20ής Σεπτεμβρίου 2001, *Courage* και *Crehan* (C-453/99, EU:C:2001:465, σκέψη 29), και της 13ης Ιουλίου 2006, *Manfredi* κ.λπ. (C-295/04 έως C-298/04, EU:C:2006:461, σκέψη 62).

16 Απόφαση της 5ης Ιουνίου 2014, *Kone* κ.λπ. (C-557/12, EU:C:2014:1317).

17 Απόφαση της 5ης Ιουνίου 2014, *Kone* κ.λπ. (C-557/12, EU:C:2014:1317, σκέψη 37).

ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας. Τούτο σημαίνει ότι οι επίμαχοι κανόνες δεν είναι λιγότερο ευνοϊκοί σε σχέση με εκείνους που διέπουν τις αγωγές για προσβολές παρεμφερών δικαιωμάτων τα οποία παρέχονται από το εσωτερικό δίκαιο και δεν καθιστούν υπερβολικά δυσχερή ή πρακτικά αδύνατη την άσκηση των δικαιωμάτων που παρέχονται από το δίκαιο της Ένωσης¹⁸.

37. Με αυτή την κρίση κατά νου, θα μπορούσε, συνεπώς, να υποστηριχθεί ότι η συμβατότητα με το δίκαιο της Ένωσης κάθε εσωτερικού κανόνα που διέπει τις αγωγές αποζημιώσεως για παραβιάσεις της νομοθεσίας κατά των συμπράξεων, πρέπει να εκτιμάται με βάση το κλασικό κριτήριο της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας. Πάντως, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται ότι, αφότου προέβη σε αυτή τη γενική διαπίστωση, το Δικαστήριο έκρινε ότι, στο ειδικό πλαίσιο του δικαίου του ανταγωνισμού, η εφαρμογή των σχετικών κανόνων της εσωτερικής νομοθεσίας δεν μπορεί να θέσει σε κίνδυνο την αποτελεσματική εφαρμογή του άρθρου 101 ΣΛΕΕ¹⁹. Πράγματι, όπως αποκαλύπτει μια πιο προσεκτική εξέταση, η εκτίμηση που ακολούθησε πραγματοποιήθηκε με γνώμονα την πλήρη αποτελεσματικότητα του άρθρου 101 ΣΛΕΕ²⁰.

38. Η συλλογιστική την οποία ακολούθησε το Δικαστήριο μου δίνει την εντύπωση ότι σαφώς επιβάλλει κάτι περισσότερο από μια εκτίμηση βάσει των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας. Κατά την άποψή μου, επιβάλλει την εκτίμηση της συμβατότητας του επίμαχου εσωτερικού κανόνα υπό το πρίσμα της πλήρους αποτελεσματικότητας μιας διατάξεως της Συνθήκης, δηλαδή του άρθρου 101 ΣΛΕΕ.

39. Η διαφορά μεταξύ, αφενός, μιας εκτιμήσεως βάσει των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας και, αφετέρου, μιας εκτιμήσεως που βασίζεται στην πλήρη αποτελεσματικότητα του άρθρου 101 ΣΛΕΕ είναι σημαντική. Συμβάλλει στον καθορισμό της διαχωριστικής γραμμής μεταξύ των ζητημάτων που διέπονται, αντιστοίχως, από το δίκαιο της Ένωσης και από τις εσωτερικές έννομες τάξεις των κρατών μελών.

40. Σύμφωνα με τον τρόπο που αντιλαμβάνομαι τη νομολογία, το κλασικό κριτήριο της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας εφαρμόζεται μόνον όσον αφορά τις «λεπτομέρειες της ασκήσεως του δικαιώματος προς αποκατάσταση ζημίας» ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων. Με άλλα λόγια, το κριτήριο αυτό εφαρμόζεται όσον αφορά κανόνες οι οποίοι (κατά τον ένα ή τον άλλον τρόπο) συνδέονται με την *εφαρμογή* του δικαιώματος αξιώσεως αποζημιώσεως ενώπιον δικαστηρίου²¹. Οι κανόνες αυτοί πρέπει να θεσπίζονται από τα κράτη μέλη.

41. Αντιθέτως, όταν τίθενται υπό αμφισβήτηση τα συστατικά στοιχεία του δικαιώματος αποζημιώσεως (όπως η αιτιώδης συνάφεια), οι προϋποθέσεις αυτές εξετάζονται με γνώμονα το άρθρο 101 ΣΛΕΕ.

42. Ασφαλώς είναι αληθές ότι, στην απόφαση Kone, το Δικαστήριο απέστη από το να δώσει κάποιον θετικό ορισμό, από την άποψη του δικαίου της Ένωσης, της έννοιας της «αιτιώδους συνάφειας». Ενήργησε κατά τον τρόπο αυτόν, παρά την αντίθετη πρόταση της γενικής εισαγγελέα J. Kokott²². Απεναντίας, το Δικαστήριο βάδισε προσεκτικά (όπως πολύ συχνά κάνει) και περιόρισε την απάντησή

18 Απόφαση της 5ης Ιουνίου 2014, Kone κ.λπ. (C-557/12, EU:C:2014:1317, σκέψεις 24 και 25 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

19 Απόφαση της 5ης Ιουνίου 2014, Kone κ.λπ. (C-557/12, EU:C:2014:1317, σκέψη 26 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

20 Απόφαση της 5ης Ιουνίου 2014, Kone κ.λπ. (C-557/12, EU:C:2014:1317, σκέψεις 27 επ., και ιδίως σκέψη 34). Χάριν συγκρίσεως, βλ., όσον αφορά την εφαρμογή των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, αποφάσεις της 14ης Ιουνίου 2011, Pfeiderer (C-360/09, EU:C:2011:389, σκέψεις 30 έως 32), και της 6ης Ιουνίου 2013, Donau Chemie κ.λπ. (C-536/11, EU:C:2013:366, σκέψεις 32 έως 34).

21 Αυτό ακριβώς περιέγραψε η γενική εισαγγελέα J. Kokott ως *τρόπο* προβολής και ικανοποιήσεως του δικαιώματος αποζημιώσεως. Βλ. προτάσεις της γενικής εισαγγελέα J. Kokott στην υπόθεση Kone κ.λπ. (C-557/12, EU:C:2014:45, σημείο 23). Θα μπορούσε επιπλέον να είναι δυνατή η περαιτέρω διάκριση μεταξύ κανόνων περί ενδίκων βοηθημάτων και αμιγώς δικονομικών κανόνων, καθώς και μεταξύ των προϋποθέσεων που απορρέουν από το δίκαιο της Ένωσης τις οποίες πρέπει να πληρούν οι κανόνες αυτοί. Βλ., συναφώς, Van Gerven, W., «Of rights, remedies and procedures», *Common Market Law Review*, τόμος 37, 2000, σ. 501 έως 536, στις σελίδες 503 και 504.

22 Προτάσεις της γενικής εισαγγελέα J. Kokott στην υπόθεση Kone κ.λπ. (C-557/12, EU:C:2014:45, σημεία 31 επ.).

του στα απολύτως αναγκαία για την τότε υπό εξέταση υπόθεση²³. Έτσι, παραπέμποντας στην πλήρη αποτελεσματικότητα του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, το Δικαστήριο έκρινε ότι αυτή η διάταξη της Συνθήκης αντιτίθεται σε εσωτερικό κανόνα σχετικά με την αιτιώδη συνάφεια, ο οποίος αποκλείει εκ προοιμίου τη δυνατότητα να ζητηθεί αποζημίωση λόγω της υπάρξεως του umbrella pricing.

43. Με άλλα λόγια, μολονότι το Δικαστήριο εναπέθεσε την εξέλιξη του νοήματος της έννοιας της αιτιώδους συνάφειας στη μελλοντική νομολογία, τούτο, κατά την άποψή μου, δεν πρέπει να νοηθεί υπό την έννοια ότι οι προϋποθέσεις που αποτελούν αυτόν τούτο τον ακρογωνιαίο λίθο της αξιώσεως αποζημιώσεως ρυθμίζονται από το εσωτερικό δίκαιο.

44. Δεύτερον, ως άμεση συνέπεια της βαρύτητας που δόθηκε στην πλήρη αποτελεσματικότητα του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, η λογική του δικαιώματος προς αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε από παραβίαση του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού συνδέθηκε, στην απόφαση Kone, στενά με την αποτρεπτική λειτουργία. Πράγματι, απορρίπτοντας τη δυνατότητα εφαρμογής ενός κανόνα που απαιτούσε τη διαπίστωση άμεσης αιτιώδους συνάφειας προκειμένου να στοιχειοθετηθεί αστική ευθύνη, το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 101 ΣΛΕΕ αντιτίθεται σε κανόνα της εσωτερικής νομοθεσίας ο οποίος αποκλείει την αστική ευθύνη επιχειρήσεων, που μετέχουν σε σύμπραξη, για τη ζημία που προκλήθηκε από αύξηση στις τιμές της αγοράς συνεπεία συμπεριφοράς αντίθετης προς τον ανταγωνισμό²⁴.

45. Η «ζημία» που προκλήθηκε από το umbrella pricing αποτελεί τη συνέπεια αυτοτελούς αποφάσεως τιμολογήσεως που ελήφθη από πρόσωπο το οποίο δεν είχε συμμετοχή στην επίμαχη αντίθετη προς τον ανταγωνισμό συμπεριφορά. Μια τέτοια απόφαση δύναται να επηρεάσει μεγάλο αριθμό ιδιωτών. Κατά συνέπεια, αυξάνει σημαντικά ο αριθμός των ιδιωτών που απολαμβάνουν του δικαιώματος να αξιώσουν ευθέως βάσει του άρθρου 101 ΣΛΕΕ (ή του άρθρου 102 ΣΛΕΕ) αποζημίωση λόγω παραβάσεως του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού. Λαμβανομένου τούτου υπόψη, η απόφαση Kone αποτελεί καθοριστικό βήμα για την παγίωση του ρόλου των αγωγών αποζημιώσεως, για παραβάσεις της νομοθεσίας κατά των συμπράξεων, ως μέσου που προορίζεται να αποτρέπει τις επιχειρήσεις να επιδεικνύουν συμπεριφορές αντίθετες προς τον ανταγωνισμό.

2. Κατά πόσον είναι δικαιολογημένη η σημασία που αποδίδεται στην αποτροπή

46. Μολονότι πολλά μπορούν να λεχθούν για την προστιθέμενη πρακτική αξία της λύσεως που δόθηκε με την απόφαση Kone όσον αφορά την όλη αποτελεσματικότητα του συστήματος εφαρμογής της νομοθεσίας από ιδιωτικούς φορείς, η σημασία που δίνει το Δικαστήριο *εν γένει* στην αποτροπή είναι, κατά την άποψή μου, δικαιολογημένη για διάφορους λόγους. Θα επισημάνω διά βραχέων δύο από αυτούς.

47. Πρώτον, όπως παρατήρησε το Δικαστήριο, η από ιδιωτικούς φορείς εφαρμογή της νομοθεσίας μέσω αγωγών αποζημιώσεως συνιστά ένα συμπληρωματικό μέσο αποτροπής των αντίθετων προς τον ανταγωνισμό συμπεριφορών, την οποία δεν είναι ικανή να επιτύχει από μόνη της η εφαρμογή από δημόσιες αρχές. Όπως η εφαρμογή από δημόσιες αρχές, η εφαρμογή από ιδιωτικούς φορείς σκοπεί να επηρεάσει τη συμπεριφορά των επιχειρήσεων στην αγορά, προκειμένου να αποτρέψει τις επιχειρήσεις αυτές να επιδεικνύουν συμπεριφορές αντίθετες προς τον ανταγωνισμό.

²³ Sunstein, C., «*One case at a time: judicial minimalism on the Supreme Court*», Harvard, Harvard University Press, 1999. Στο πλαίσιο της Ένωσης, σχετικά με τον δικαστικό μινιμαλισμό, βλ. Sarmiento, D., «*Half a case at a time: dealing with judicial minimalism at the European Court of Justice*», σε Claes, M., κ.λπ., *Constitutional conversations*, Cambridge, Intersentia, 2012, σ. 11 έως 40.

²⁴ Απόφαση της 5ης Ιουνίου 2014, Kone κ.λπ. (C-557/12, EU:C:2014:1317, σκέψη 37).

48. Αφενός, αν οι ιδιώτες (οι οποίοι συχνά γνωρίζουν από πρώτο χέρι την ύπαρξη συμπράξεων ή άλλων αντίθετων προς τον ανταγωνισμό συμπεριφορών) έχουν στη διάθεσή τους αποτελεσματικά ένδικα βοηθήματα, τότε αυξάνεται η πιθανότητα εντοπισμού περισσότερων αθέμιτων περιορισμών του ανταγωνισμού και καταλογισμού ευθυνών στους παραβάτες²⁵. Με άλλα λόγια, αυξάνεται σημαντικά ο κίνδυνος εντοπισμού. Αφετέρου, μολονότι, όπως μπορεί να υποστηριχθεί, το αποτρεπτικό αποτέλεσμα μιας επιμέρους αγωγής αποζημιώσεως είναι αμελητέο, ο αριθμός των πιθανών εναγόντων είναι αυτός που, σε συνδυασμό με τον αυξημένο κίνδυνο εντοπισμού, εξηγεί για ποιον λόγο οι ιδιωτικοί μηχανισμοί εφαρμογής της νομοθεσίας (όπως οι αγωγές αποζημιώσεως) αποτελούν αποτελεσματικό μέσο για τη διασφάλιση της τηρήσεως των κανόνων ανταγωνισμού²⁶.

49. Δεύτερον, πρέπει να υπομνησθεί ότι η ζημία που προκαλείται από αντίθετη προς τον ανταγωνισμό συμπεριφορά είναι, συνήθως, αμιγώς οικονομική ζημία. Μολονότι μπορεί να είναι σχετικά απλή η διαπίστωση και απόδειξη της άμεσης οικονομικής ζημίας που υφίστανται τα οικονομικά συμφέροντα ορισμένων ατόμων, αξίζει να υπογραμμιστεί ότι οι παραβιάσεις του δικαίου του ανταγωνισμού συνεπάγονται επίσης έμμεσες ζημίες και, γενικότερα, έχουν αρνητικές συνέπειες για τη διάρθρωση και λειτουργία της αγοράς. Περιττό δε να αναφερθεί ότι η ποσοτικοποίηση ή απόδειξη της ζημίας, πολλώ δε μάλλον της αιτιώδους συνάφειας, βάσει σειράς περιστατικών που υπό προϋποθέσεις είναι πραγματικά, δημιουργεί πληθώρα προβλημάτων.

50. Κατ' ουσίαν πάντως, η πραγματική ζημία που προκαλείται από αθέμιτους περιορισμούς του ανταγωνισμού συνίσταται στην απώλεια αποτελεσματικότητας που συνεπάγονται αυτοί οι περιορισμοί, δηλαδή στη μείωση της οικονομικής αποδοτικότητας που προκαλεί η επίμαχη αντίθετη προς τον ανταγωνισμό συμπεριφορά. Τούτο σημαίνει ότι η ζημία που αποτυπώνεται στις αγωγές αποζημιώσεως που στηρίζονται σε παραβίαση του δικαίου του ανταγωνισμού αποτελεί, στην πραγματικότητα, ένδειξη της οικονομικής αναποτελεσματικότητας που συνεπάγονται η παραβίαση και η συνακόλουθη βλάβη που υφίσταται συνολικώς η κοινωνία από την άποψη της μείωσης της ευημερίας των καταναλωτών. Σε τελική ανάλυση, συνεπώς, η αποκαταστατική λειτουργία των αγωγών αποζημιώσεως για παραβίαση του δικαίου του ανταγωνισμού παραμένει, κατά την άποψή μου, δευτερεύουσα σε σχέση με την αποτρεπτική λειτουργία τους.

51. Με αυτές τις εκτιμήσεις κατά νου, θα έλθω τώρα στα συγκεκριμένα ερωτήματα που τέθηκαν από το *korkein oikeus* (Ανώτατο Δικαστήριο).

B. Εκτίμηση των προδικαστικών ερωτημάτων

52. Το αιτούν δικαστήριο έθεσε στο Δικαστήριο τρία ερωτήματα, εκ των οποίων τα δύο τέθηκαν επικουρικώς (ανάλογα με την απάντηση που θα δοθεί στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα). Και τα τρία ερωτήματα είναι αρρήκτως συνδεδεμένα μεταξύ τους και ζητούν την παροχή διευκρινίσεων για ένα ζήτημα: απαιτεί το δίκαιο της Ένωσης, στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως ασκηθείσας ενώπιον εθνικού δικαστηρίου, να μπορεί ένα άτομο να αξιώσει την αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε από παραβίαση του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού από εταιρία η οποία συνέχισε την οικονομική δραστηριότητα επιχειρήσεως που είχε συμμετοχή σε σύμπραξη; Με άλλα λόγια, πρέπει, σε αυτό το πλαίσιο, να εφαρμοστεί η αρχή της οικονομικής συνέχειας;

53. Κατά την άποψή μου, η απάντηση στο ερώτημα αυτό πρέπει να είναι καταφατική.

²⁵ Μολονότι η Επιτροπή επισημαίνει την επανορθωτική λειτουργία των αγωγών αποζημιώσεως, εντούτοις αναγνωρίζει τη χρησιμότητά τους για την αποτροπή των επιχειρήσεων από συμπεριφορές αντίθετες προς τον ανταγωνισμό. Βλ., συναφώς, Λευκή Βίβλο της Επιτροπής σχετικά με τις αγωγές αποζημιώσεως για παραβίαση της αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας της ΕΚ, COM(2008) 165, τελικό, σ. 3, με τις εκεί παραπομπές. Διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://ec.europa.eu/competition/antitrust/actionsdamages/files_white_paper/whitepaper_en.pdf (επίσκεψη στις 22 Ιανουαρίου 2019).

²⁶ Βλ., επίσης, προτάσεις του γενικού εισαγγελέα W. Van Gerven στην υπόθεση Banks (C-128/92, EU:C:1993:860, σημείο 44).

54. Για να εξηγήσω για ποιον λόγο τα πράγματα έχουν έτσι, θα εξετάσω διαδοχικά το πρώτο και το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα.

1. Ο καθορισμός των προσώπων που είναι υπόχρεα για την καταβολή αποζημιώσεως είναι ζήτημα του δικαίου της Ένωσης

55. Με το πρώτο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν οι υπόχρεοι προς αποκατάσταση ζημίας που προκλήθηκε από συμπεριφορά αντίθετη προς το άρθρο 101 ΣΛΕΕ πρέπει να καθορίζονται βάσει του δικαίου της Ένωσης ή αν το ζήτημα αυτό εμπίπτει στην εσωτερική νομοθεσία.

56. Οι περισσότεροι από όσους υπέβαλαν παρατηρήσεις στην παρούσα υπόθεση υποστηρίζουν ότι ο καθορισμός των υπόχρεων για την καταβολή αποζημιώσεως συνιστά ζήτημα που διέπεται από το εσωτερικό δίκαιο. Κατά την άποψή τους, το περιθώριο διακριτικής ευχέρειας που απολαμβάνουν συναφώς τα κράτη μέλη οριοθετείται από τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας.

57. Δεν συμμερίζομαι την άποψη αυτή.

58. Αφενός, επειδή το άρθρο 101 ΣΛΕΕ έχει άμεσο αποτέλεσμα, παράγει έννομες συνέπειες στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών και, επομένως, δημιουργεί δικαιώματα υπέρ ιδιωτών τα οποία τα εθνικά δικαστήρια πρέπει να διασφαλίζουν. Όπως προαναφέρθηκε, το Δικαστήριο έχει συναγάγει από το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 101 ΣΛΕΕ το δικαίωμα που έχει κάθε ιδιώτης να αξιώσει αποζημίωση για τη ζημία που υπέστη από παράβαση της διατάξεως αυτής. Αφετέρου, το Δικαστήριο έχει επανειλημμένως κρίνει στο πλαίσιο αυτό ότι οι λεπτομερείς κανόνες που διέπουν την άσκηση του δικαιώματος αυτού πρέπει να θεσπίζονται από τα κράτη μέλη, υπό την επιφύλαξη της τηρήσεως των (ελαχίστων) απαιτήσεων ισοδυναμίας και αποτελεσματικότητας²⁷.

59. Είναι ο καθορισμός των υπόχρεων προς αποκατάσταση ζημίας που προκλήθηκε από παραβίαση του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού ένας τέτοιος λεπτομερής κανόνας που διέπει την άσκηση του δικαιώματος αποζημιώσεως; Ή, μήπως, αποτελεί συστατικό στοιχείο της ευθύνης η οποία διέπεται από το δίκαιο της Ένωσης;

60. Κατ' εμέ, αποτελεί συστατικό στοιχείο της ευθύνης η οποία διέπεται από το δίκαιο της Ένωσης.

61. Ο καθορισμός των προσώπων που μπορούν να θεωρηθούν υπόχρεα για την καταβολή αποζημιώσεως δεν συνιστά ζήτημα το οποίο αφορά οποιεσδήποτε λεπτομέρειες σχετικά με τη συγκεκριμένη εφαρμογή του δικαιώματος αποζημιώσεως ή κανόνα που διέπει την εφαρμογή του δικαιώματος αποζημιώσεως. Ο καθορισμός των υπόχρεων για την καταβολή αποζημιώσεως αποτελεί την άλλη όψη του νομίσματος του δικαιώματος αποκαταστάσεως της ζημίας που προκαλείται από παραβίαση του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού. Πράγματι, η ύπαρξη δικαιώματος αποζημιώσεως βάσει του άρθρου 101 ΣΛΕΕ προϋποθέτει ότι υπάρχει νομική υποχρέωση η οποία παραβιάστηκε²⁸. Προϋποθέτει επίσης ότι υπάρχει κάποιο πρόσωπο το οποίο ευθύνεται για την παράβαση αυτή.

²⁷ Ιδίως, αποφάσεις της 20ής Σεπτεμβρίου 2001, Courage και Crehan (C-453/99, EU:C:2001:465, σκέψεις 24 και 29), και της 13ης Ιουλίου 2006, Manfredi κ.λπ. (C-295/04 έως C-298/04, EU:C:2006:461, σκέψεις 61 και 62). Βλ., επιπλέον, αποφάσεις της 14ης Ιουνίου 2011, Pfeiderer (C-360/09, EU:C:2011:389, σκέψεις 29 και 30), της 6ης Ιουνίου 2013, Donau Chemie κ.λπ. (C-536/11, EU:C:2013:366, σκέψεις 23 και 27), και της 5ης Ιουνίου 2014, Kone κ.λπ. (C-557/12, EU:C:2014:1317, σκέψεις 23 και 24).

²⁸ Η αντίληψη περί αντιστοιχίας μεταξύ δικαιωμάτων και υποχρεώσεων ανάγεται στον Hohfeld. Βλ. Hohfeld, W., «Some Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning», *Yale Law Journal*, τόμος 23, 1913, σ. 16 έως 59, στις σ. 30 έως 32. Βλ., επίσης, Van Gerven, W., «Of rights, remedies and procedures», *Common Market Law Review*, τόμος 37, 2000, σ. 501 έως 536, στη σ. 524.

62. Το πρόσωπο αυτό μπορεί να συναχθεί από το άρθρο 101 ΣΛΕΕ, διάταξη που έχει εφαρμογή στις επιχειρήσεις. Πράγματι, οι αποδέκτες της απαγορεύσεως που τίθεται από το άρθρο 101 ΣΛΕΕ είναι επιχειρήσεις, έννοια την οποία το Δικαστήριο έχει εφαρμόσει με ευελιξία στο πλαίσιο της εφαρμογής από τις δημόσιες αρχές και της επιβολής προστίμων.

63. Σύμφωνα με τις αρχές που διατυπώνονται στη νομολογία, η εν λόγω έννοια καλύπτει κάθε φορέα ο οποίος ασκεί οικονομική δραστηριότητα, ανεξαρτήτως του νομικού καθεστώτος που τον διέπει και του τρόπου χρηματοδοτήσεώς του. Όταν ένας τέτοιος φορέας παραβιάζει το ενωσιακό δίκαιο του ανταγωνισμού, ο φορέας αυτός είναι, κατά την αρχή της προσωπικής ευθύνης, υπόλογος για την παραβίαση αυτή²⁹.

64. Με αυτό κατά νου, αδυνατώ να διακρίνω κάποιον βάσιμο λόγο δυνάμει του οποίου ο καθορισμός των υπόχρεων για την καταβολή αποζημιώσεως, στο πλαίσιο της αστικής ευθύνης, θα πρέπει να πραγματοποιείται επί διαφορετικής βάσεως. Το αντίθετο μάλιστα.

65. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, η Επιτροπή υποστήριξε ότι η σιωπή της νομολογίας του Δικαστηρίου επί του συγκεκριμένου ζητήματος σε συνδυασμό με το γεγονός ότι τώρα η οδηγία 2014/104 ρητώς αναφέρεται στην αλληλεγγύως και εις ολόκληρον ευθύνη των επιχειρήσεων όσον αφορά αγωγές αποζημιώσεως λόγω παραβιάσεως της νομοθεσίας κατά των συμπράξεων³⁰, δείχνει ότι ο καθορισμός των υπόχρεων για την καταβολή αποζημιώσεως αποτελεί ζήτημα του εσωτερικού δικαίου, υπό την επιφύλαξη της τηρήσεως των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας. Ωστόσο, το γεγονός ότι το Δικαστήριο δεν είχε την ευκαιρία να αποσαφηνίσει το συγκεκριμένο ζήτημα –ή ότι ο νομοθέτης της Ένωσης συμπεριέλαβε στην εν λόγω οδηγία μια διάταξη περί της αλληλεγγύως και εις ολόκληρον ευθύνης των επιχειρήσεων– δεν λέγει κάτι σημαντικό για την κανονιστική βάση επί της οποίας πρέπει να καθορίζονται οι υπόχρεοι για την καταβολή αποζημιώσεως ή, ακόμη, για τις εφαρμοστέες αρχές για τον καθορισμό των προσώπων αυτών.

66. Ο καθορισμός των υπόχρεων για την καταβολή αποζημιώσεως επηρεάζει ευθέως την ίδια την ύπαρξη του δικαιώματος αποζημιώσεως. Επομένως, συνιστά ζήτημα θεμελιώδους σημασίας, ίδιας βαρύτητας με αυτό τούτο το δικαίωμα αποζημιώσεως. Με άλλα λόγια, όπως στην περίπτωση της αιτιώδους συνάφειας, δηλαδή ενός άλλου συστατικού στοιχείου της αστικής ευθύνης, οι υπόχρεοι για την καταβολή αποζημιώσεως πρέπει να καθορίζονται βάσει του δικαίου της Ένωσης.

67. Τα συστατικά στοιχεία της ευθύνης πρέπει να είναι ομοιόμορφα³¹. Αν οι υπόχρεοι για την καταβολή αποζημιώσεως διέφεραν από το ένα κράτος μέλος στο άλλο, τούτο θα ενείχε τον προφανή κίνδυνο διαφορετικής μεταχειρίσεως οικονομικών φορέων, ανάλογα με το πώς αντιμετωπίζεται από τα εθνικά δικαστήρια η αγωγή αποζημιώσεως. Από τη σκοπιά της αποτελεσματικής εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού, το να αφεθεί ο ορισμός των υπόχρεων προς αποζημίωση στη διακριτική ευχέρεια των κρατών μελών θα μπορούσε να περιορίσει σημαντικά το δικαίωμα αποζημιώσεως. Περαιτέρω, η εφαρμογή διαφορετικών κανόνων στα διάφορα κράτη μέλη επί ενός θεμελιώδους ζητήματος, το οποίο ευθέως επηρεάζει την ίδια την ύπαρξη του δικαιώματος

29 Βλ., για παράδειγμα, αποφάσεις της 11ης Δεκεμβρίου 2007, ETI κ.λπ. (C-280/06, EU:C:2007:775, σκέψεις 38 και 39 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία), της 13ης Ιουνίου 2013, Versalis κατά Επιτροπής (C-511/11 P, EU:C:2013:386, σκέψη 51), και της 18ης Δεκεμβρίου 2014, Επιτροπή κατά Parker Hannifin Manufacturing και Parker-Hannifin (C-434/13 P, EU:C:2014:2456, σκέψη 39).

30 Το άρθρο 11, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/104 ορίζει: «Τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι οι επιχειρήσεις οι οποίες παραβίασαν το δίκαιο ανταγωνισμού με από κοινού συμπεριφορά ευθύνονται εις ολόκληρον για τη ζημία που προκλήθηκε από την παράβαση του δικαίου ανταγωνισμού ούτως ώστε καθεμία από αυτές τις επιχειρήσεις να οφείλει πλήρη αποζημίωση για τη ζημία και ο ζημιωθείς διάδικος να έχει δικαίωμα να απαιτήσει πλήρη αποζημίωση από οποιαδήποτε από αυτές έως ότου αποζημιωθεί πλήρως».

31 Προτάσεις του γενικού εισαγγελέα W. Van Gerven στην υπόθεση Banks (C-128/92, EU:C:1993:860, σημεία 49 έως 54) επί των προϋποθέσεων αυτών (ύπαρξη ζημίας, αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της προβαλλόμενης ζημίας και της φερόμενης συμπεριφοράς, και παράνομο της συμπεριφοράς αυτής). Στην ανάλυση αυτή, τα πρόσωπα που θεωρούνται υπεύθυνα φαίνεται να είναι, υπορρήτως, οι επιχειρήσεις που επέδειξαν την παράνομη συμπεριφορά

αποζημιώσεως, όχι μόνον αντίκειται σε μία από τις θεμελιώδεις αρχές του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού, η οποία έγκειται στη δημιουργία ίσων όρων ανταγωνισμού για όλες τις επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην εσωτερική αγορά, αλλά και αποτελεί πρόσκληση προς άγρα δικαιοδοσίας³².

68. Σε τελική ανάλυση, η λύση αυτή θα επηρέαζε δυσμενώς την αποτρεπτική λειτουργία των αγωγών αποζημιώσεως και, ως εκ τούτου, την αποτελεσματική εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού, στόχο στον οποίο αποδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα η νομολογία του Δικαστηρίου.

69. Κατά συνέπεια, στο πλαίσιο των αγωγών αποζημιώσεως ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, οι υπόχρεοι για την αποκατάσταση ζημίας που οφείλεται σε παραβίαση του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού πρέπει να καθορίζονται βάσει του δικαίου της Ένωσης, με γνώμονα το άρθρο 101 ΣΛΕΕ (ή, αναλόγως της περιπτώσεως, το άρθρο 102 ΣΛΕΕ).

70. Σημαίνει αυτό ότι, προκειμένου να καθοριστούν οι υπόχρεοι για την καταβολή αποζημιώσεως, η αρχή της οικονομικής συνέχειας πρέπει να εφαρμοστεί στο πλαίσιο ασκηθείσας ενώπιον εθνικού δικαστηρίου αγωγής αποζημιώσεως για την αποκατάσταση ζημίας που προκλήθηκε από παραβίαση της νομοθεσίας κατά των συμπράξεων;

2. Κατά πόσον η αρχή της οικονομικής συνέχειας πρέπει να εφαρμοστεί για τον καθορισμό των υπόχρεων σε αποζημίωση στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως για την αποκατάσταση ζημίας που προκλήθηκε από παραβίαση της νομοθεσίας κατά των συμπράξεων

71. Με το δεύτερο προδικαστικό του ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ερωτά αν ο καθορισμός των υπόχρεων για την καταβολή αποζημιώσεως διέπεται από τις ίδιες αρχές που έχει εφαρμόσει το Δικαστήριο στο πλαίσιο της επιβολής προστίμων.

72. Είναι χρήσιμο να αρχίσω με βραχεία επανάληψη των βασικών στοιχείων της νομολογίας του Δικαστηρίου σχετικά με την αρχή της οικονομικής συνέχειας, η οποία, όπως πρέπει να υπομνησθεί, αναπτύχθηκε στο πλαίσιο της εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού από δημόσιες αρχές.

73. Η αρχή της οικονομικής συνέχειας αποτελεί έκφραση του ευρέος ορισμού της επιχειρήσεως στο ενωσιακό δίκαιο του ανταγωνισμού. Εφαρμόζεται, ιδίως, όταν η οντότητα που έχει διαπράξει την παράβαση έπαυσε να υφίσταται, είτε από νομικής είτε από οικονομικής απόψεως. Πράγματι, όπως έχει διευκρινίσει το Δικαστήριο, αν σε επιχείρηση η οποία εξακολουθεί να υφίσταται νομικώς αλλά έχει παύσει την οικονομική δραστηριότητά της, επιβληθεί πρόστιμο, το πρόστιμο αυτό δεν θα έχει αποτρεπτικό αποτέλεσμα³³.

74. Γενικά –μολονότι η προσωπική ευθύνη εξακολουθεί να αποτελεί τον βασικό κανόνα– η λογική επεκτάσεως της ευθύνης στην οντότητα που συνεχίζει να ασκεί τις δραστηριότητες του νομικού προσώπου που παραβίασε το ενωσιακό δίκαιο του ανταγωνισμού συνίσταται στο ότι, σε διαφορετική περίπτωση, οι επιχειρήσεις θα μπορούσαν να αποφεύγουν τα πρόστιμα αλλάζοντας την εταιρική τους ταυτότητα μέσω αναδιαρθρώσεων, πωλήσεων ή άλλων νομικών και οργανωτικών αλλαγών. Τούτο θα υπονόμει τον σκοπό καταστολής των αντίθετων προς το δίκαιο του ανταγωνισμού συμπεριφορών και αποτροπής της επαναλήψεώς τους με την επιβολή αποτρεπτικών κυρώσεων³⁴.

³² Για παρόμοια συλλογιστική όσον αφορά το ζήτημα της αιτιώδους συνάφειας, βλ. προτάσεις της γενικής εισαγγελέα J. Kokott στην υπόθεση Kone κ.λπ. (C-557/12, EU:C:2014:45, σημείο 29).

³³ Απόφαση της 11ης Δεκεμβρίου 2007, ETI κ.λπ. (C-280/06, EU:C:2007:775, σκέψεις 40 και 42 και εκεί μνημονεύομενη νομολογία).

³⁴ Βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 11ης Δεκεμβρίου 2007, ETI κ.λπ. (C-280/06, EU:C:2007:775, σκέψη 41 και εκεί μνημονεύομενη νομολογία), και της 18ης Δεκεμβρίου 2014, Επιτροπή κατά Parker Hannifin Manufacturing και Parker-Hannifin (C-434/13 P, EU:C:2014:2456, σκέψη 40).

75. Συνεπώς, από τη σκοπιά του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού, η νομική ή οργανωτική μεταβολή δεν δημιουργεί, κατ' ανάγκην, νέα επιχείρηση απαλλαγμένη της ευθύνης για τις συμπεριφορές της προκατόχου της η οποία διέπραξε την παράβαση, όταν, από οικονομικής απόψεως, οι δύο επιχειρήσεις είναι οι ίδιες. Συναφώς, κατά το Δικαστήριο, ούτε οι νομικές μορφές της επιχείρησης που διέπραξε την παράβαση και της διαδόχου της έχουν σημασία³⁵. Και τούτο διότι, από οικονομικής απόψεως, η οντότητα παραμένει η ίδια.

76. Κατά την άποψή μου, τα επιχειρήματα που έχουν προβληθεί στο πλαίσιο της εφαρμογής του δικαίου του ανταγωνισμού από δημόσιες αρχές προκειμένου να δικαιολογηθεί η χρήση της ευρείας έννοιας της «επιχείρησης» και, της άμεσης συνέπειάς της, της αρχής της οικονομικής συνέχειας, ισχύουν επίσης στο πλαίσιο των ιδιωτικού δικαίου αξιώσεων αποζημιώσεως για παραβιάσεις του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού. Και τούτο διότι οι αγωγές αποζημιώσεως, όπως η εφαρμογή του δικαίου του ανταγωνισμού από δημόσιες αρχές, λειτουργούν επίσης –μολονότι όχι μέσω του ίδιου μηχανισμού– για να αποτρέπουν τις επιχειρήσεις να επιδεικνύουν συμπεριφορές αντίθετες προς τον ανταγωνισμό. Πράγματι, όπως επισήμανε ο Vantaan kaupunki, η εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού από δημόσιες αρχές και από ιδιωτικούς φορείς αποτελεί συνολικά ένα ολοκληρωμένο σύστημα εφαρμογής, μολονότι με δύο σκέλη, το οποίο πρέπει να θεωρείται ως ένα όλον.

77. Αν η αρχή της οικονομικής συνέχειας δεν είχε εφαρμογή στο πλαίσιο των αγωγών αποζημιώσεως, τούτο θα αποδυνάμωνε σημαντικά το αποτρεπτικό στοιχείο που συνίσταται στο να επιτρέπεται σε κάθε ιδιώτη να αξιώσει την αποκατάσταση της ζημίας που οφείλεται σε παραβίαση του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού.

78. Επιπλέον, όπως δείχνει εναργώς η παρούσα υπόθεση, οι επιχειρήσεις θα μπορούσαν να αποφύγουν την αστική ευθύνη μέσω εταιρικών ή άλλων πρακτικών, οι οποίες θα καθιστούσαν πρακτικώς αδύνατη για τους ιδιώτες την άσκηση του δικαιώματός τους αποζημιώσεως βάσει του άρθρου 101 ΣΛΕΕ. Συναφώς, η Skanska, η NCC Industry και η Asfaltmix υποστήριξαν όλες ενώπιον του Δικαστηρίου ότι ο Vantaan kaupunki μπορούσε επίσης να αξιώσει αποζημίωση από τις λυθείσες πλέον εταιρίες. Μολονότι η φινλανδική νομοθεσία περί εταιριών όντως φαίνεται να επιτρέπει στον ζημιωθέντα να ασκήσει τέτοια αγωγή, είναι δύσκολο να γίνει αντιληπτό με ποιον τρόπο το ένδικο αυτό βοήθημα θα μπορούσε να διασφαλίσει στους ιδιώτες οποιοδήποτε αποτελεσματικό δικαίωμα αποζημιώσεως: είναι πολύ καλά γνωστό ότι δεν μπορείς να κλέψεις από τις τσέπες ενός γυμνού.

79. Βέβαια, μπορεί να φανεί προβληματικό το ότι μια εταιρία μπορεί να θεωρείται υπεύθυνη για τη ζημία που προκλήθηκε από την αντίθετη προς τον ανταγωνισμό συμπεριφορά άλλης (λυθείσας) εταιρίας, απλώς και μόνον επειδή η πρώτη εταιρία εξακολουθεί να ασκεί την οικονομική δραστηριότητα του παραβάτη. Συνεπώς, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η εφαρμογή της αρχής της οικονομικής συνέχειας στις αξιώσεις αποζημιώσεως ανατρέπει την ιδιωτικού δικαίου λογική αυτών των αξιώσεων, δεδομένου, ιδίως, ότι ο παραβάτης και ο υπόχρεος για την καταβολή της αποζημιώσεως δεν είναι (από νομικής απόψεως) οι ίδιοι.

80. Ωστόσο, κατά την άποψή μου, η λύση αυτή δεν αποτελεί κάτι το εξαιρετικό –ή κάτι το οποίο προκαλεί έκπληξη. Όπως εξήγησα ανωτέρω, οι αγωγές αποζημιώσεως για παραβιάσεις της νομοθεσίας κατά των συμπράξεων αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού, ήτοι ενός συστήματος το οποίο (στο σύνολό του) σκοπεί κυρίως να αποτρέψει τις επιχειρήσεις να επιδεικνύουν συμπεριφορές αντίθετες προς τον ανταγωνισμό. Σε αυτό το σύστημα, η ευθύνη είναι συνδεδεμένη με τα περιουσιακά στοιχεία και όχι με συγκεκριμένη νομική προσωπικότητα. Επομένως, από οικονομικής σκοπιάς, η ίδια επιχείρηση που διέπραξε την παράβαση θεωρείται υπεύθυνη τόσο για τις κυρώσεις κατά το δημόσιο δίκαιο όσο και για την καταβολή αποζημιώσεως σε ιδιώτες. Λαμβανομένου υπόψη ότι η εφαρμογή από δημόσιες αρχές και η εφαρμογή

³⁵ Απόφαση της 11ης Δεκεμβρίου 2007, ETI κ.λπ. (C-280/06, EU:C:2007:775, σκέψη 43).

από ιδιωτικούς φορείς συμπληρώνουν η μία την άλλη και αποτελούν τα συστατικά στοιχεία ενός όλου, λύση βάσει της οποίας η ερμηνεία της «επιχειρήσεως» θα διέφερε ανάλογα με τον μηχανισμό που χρησιμοποιήθηκε για την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού θα ήταν απλά απαράδεκτη.

81. Συνεπώς, είμαι της γνώμης ότι το άρθρο 101 ΣΛΕΕ πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι, κατά τον καθορισμό του υπόχρεου προς αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε λόγω παραβάσεως της εν λόγω διατάξεως, πρέπει να εφαρμόζεται η αρχή της οικονομικής συνέχειας ούτως ώστε, στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως ενώπιον εθνικού δικαστηρίου, ιδιώτης να μπορεί να αξιώσει αποζημίωση από εταιρία η οποία συνεχίζει να ασκεί την οικονομική δραστηριότητα επιχειρήσεως που είχε συμμετοχή σε σύμπραξη.

82. Πριν όμως ολοκληρώσω, επιβάλλεται μια τελική παρατήρηση: παρατήρηση η οποία υπαγορεύεται από τα επιχειρήματα που προβλήθηκαν από την NCC Industry κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση.

83. Κατά την αγόρευση της, η NCC Industry ζήτησε από το Δικαστήριο, αν κρίνει ότι η αρχή της οικονομικής συνέχειας πρέπει να εφαρμόζεται κατά τον καθορισμό των υπόχρεων προς αποζημίωση στο πλαίσιο αγωγής λόγω παραβάσεως της νομοθεσίας κατά των συμπράξεων, να περιορίσει τα διαχρονικά αποτελέσματα της αποφάσεως του. Ωστόσο, η αίτηση αυτή στηρίχθηκε σε έναν γενικόλογο και ανεπαρκώς θεμελιωμένο ισχυρισμό σχετικά με τις οικονομικές συνέπειες που η ερμηνεία αυτή θα έχει για τους οικονομικούς φορείς που έλαβαν μέρος στις εξαγορές των εταιρών. Κατά συνέπεια, η αίτηση αυτή θα πρέπει να απορριφθεί εξ αρχής, χωρίς να χρειάζεται να εξεταστεί λεπτομερώς αν στην υπό κρίση υπόθεση πληρούνται οι κατά τη νομολογία δύο σωρευτικές προϋποθέσεις σχετικά με τον περιορισμό των διαχρονικών αποτελεσμάτων των αποφάσεων³⁶.

IV. Πρόταση

84. Υπό το πρίσμα όλων των ανωτέρω εκτιμήσεων, προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στα προδικαστικά ερωτήματα του *korkein oikeus* (Ανωτάτου Δικαστηρίου, Φινλανδία), ως εξής:

Το άρθρο 101 ΣΛΕΕ πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι, κατά τον καθορισμό των υπόχρεων προς αποκατάσταση ζημίας που προκλήθηκε από παράβαση της εν λόγω διατάξεως, πρέπει να εφαρμόζεται η αρχή της οικονομικής συνέχειας με αποτέλεσμα, στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως που ασκήθηκε ενώπιον εθνικού δικαστηρίου, να επιτρέπεται στον ζημιωθέντα να αξιώσει αποζημίωση από εταιρία η οποία συνέχισε να ασκεί την οικονομική δραστηριότητα επιχειρήσεως που είχε συμμετοχή σε σύμπραξη.

³⁶ Για τις προϋποθέσεις αυτές, βλ., παραδείγματος χάριν, απόφαση της 22ας Σεπτεμβρίου 2016, Microsoft Mobile Sales International κ.λπ. (C-110/15, EU:C:2016:717, σκέψεις 59 έως 61 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).